

Empau historia da Selva

da Giachen Martin Venzin, Selva (1900-1988)

Introducziun da pader Ambros Widmer

Avon che publicar las notizias historicas de quei veteran de Selva, lein nus cuortamein presentar igl autur Giachen Martin Venzin.

El ei naschius 1900 en ina famiglia da 7 affons ed ils geniturs eran Giusep Flurin Venzin e Sabina Simonett. De quels affons ein mo dus restai a Selva: Petronilla e nies Giachen Martin. Cura che lez ha 15 onns, miera siu bab anno 1915 ed ei ha giu num de segidar da detschiert sil bein puril. Il giuven Giachen Martin empren d'appreziar la lavur dil pur e l'entira veta eis el s'occupaus dil puesser. La mumma miera cun 86 onns e «cun sia mort, scheva Giachen Martin, seigi faffonza stada finida definitivamein, seigi la cärezia materna stada svanida». Era la sora Petronilla miera pli tard, il frar denton batta encunter igl abandun e serenda mintgatton denter la gliעד, sco ils de Selva schevan: «Nus mein o Tujetsch». Cun siu talent ed il contact culla gliעד seresveglia era siu engaschi per il cuminetel e la cultura. Curontatreis onns eis el ugau-baselgia e ha quitau per las capluttas de Selva, Sutcrestas e Sontga Brida. Suenten il barschament de Selva 1949 ha el quitau per la reconstrucziun della nova baselgia de Selva. Mo igl ei era uiara: Giachen Martin fa 600 dis de survetsch ed en sia combra penda la menziun d'honor de general Guisan! Ils onns passan e cura ch'ei vegn sera serenda Giachen Martin ella casa S. Vigeli a Sedrun. Mo el emblida buc siu vitg natal "dadens gl'uaul" ed entscheiva a nudar quei e tschei ord siu vitg. El numna siu carnet: Studi historic de miu car vitg natal. Igl ei buc ina historia scientifica, mo igl ei ina veta de "cuflas e lavinas" e de memorias de familias, p.ex. ils Schnozs. El seregorda era de fiastas legrevilas, la Messa nuviala de sur Benedetg Venzin (1917) e de sur Flurin Venzin (1925). - Jeu hai fatg enqual viseta a nies veteran ella Casa s. Vigeli e hai era discuvretg sias notizias historicas.

El ha nuota vuliu schar publicar ellas, sco jeu hai cussegliau, mo el ha dau a mi la lubientscha da copiar siu carnet, culla intenziun pli u meins exprimida, de publicar quei in di. Ils 24 de settember 1988 ha il Segner clamau Giachen Martin Venzin ella perpetnada. Ussa ei il temps cheu per dar vinavon las regurdientschas de quei um original e savieivel, ussa, surtut, che Selva va forse autras vias pervia dil svilup modern. Possien las lingias dil vischin de Selva anflar biars lecturs de nostalgia.

Il barschament da 1785

Ei gl'ei ils 20 d'october 1785. Ei va la curella en Fischnauca ni oideifer. El vitg da Selva ei sut ora fing ed igl entir vitg ei daventaus tschendra. Tgei surpresa, tgei catastrofa?

Igl ei ils 20 d'october 1785. La curella fa siu tur: fing el vitg da Selva! Gl'entir vitg ei en tschendra! Tgei surpresa! Tgei catastrofa! Sco buobanaglia udevan nus aunc a schend: Igl entir vitg ei barschous, deno la petga dil begl. Egl urbari san ins leger: «Am 20. Oktober 1785 ist das ganze Dorf zu Asche geworden».

Jeu vi descriver empauet la situaziun suenter quella catastrofa: Igl unviern steva avon porta. Ils paupers e contristai vischins havevan ni tetg ni slonda. Pertut mo tschendra. Era il pavel els baghetgs el vitg era barschaus. Perfin animals! Ils vischins erien curri en nuegl per liberar las cauras; seigien denton vegni anora mo cun las cadeinas. Ina situaziun precara. Quei scriva dr. Guglielm Gadola enzanua.

Teodor de Castelberg da Mustér, podestat en Valtelina seigi sestentaus fetg per turnar a baghegiar il vitg da Selva. Quitordisch casas dublas ein vegnidas eregidas.

Zacons detagls: Ina famiglia possedei ina stiva ed ina cuschina ualti stgira. Davostier fuvì la pli gronda part encunter muntratsch sco ustonza encunter la lavina. Suren duas combras. Scartezia da plaz.

Lavinas smanatschontas

Igl onn 1808 vegn la lavina dalla Val Ruinatscha e sfracca ensemen sis casas dublas. Otg casas restan aunc. Fastitgs dallas casas destruidas entras quella lavina: Dadens la fontauna veglia fuvan restonzas da dus faners. Sin quei plaz sesanflava ina casa dubla destruida da quella lavina. Ord ils tschalers han ins fatg faners, ulivs cul terren. Per tema dalla lavina da Giebs-Rusas, vegnida già 1806, serimnavien ils vischins en quella casa. La lavina da Giebs-Rusas era vegnida dado baselgia giuadora e sfraccu en ina casa dubla ed in baghetg.

Il vitg da Selva avon 1949

Ussa vi jeu descriver co il vitg da Selva veseva ora avon il barschament da 1949. Era dils possessurs da baghetgs e casas vi jeu relatar. Lein entscheiver giudem il vitg: Sil sulom dil baghetg niev dils artavels da G. Giusep Venzin fuvà ina casa dubla. La mesadad odem s'udeva a Sep Antoni Loretz-Peder, l'otra part a Franz Giusep e Catrina Loretz che fuvan fargliuns. Els han baghegiu encunter in stebli. Giusut fuvà ina casa gronda che udeva avon onns als fargliuns Schnoz. Quella casa ei vegnida construida cun lenna dalla lavina digl onn 1808 e fuvà senza mugrins. Denton ha gl'aug Fidel Venzin lura cumprau quella casa ed el habitau lien. Dadens la casa dils fargliuns Loretz sesanflava puspei ina casa dubla. La mesadad anora udeva a Gion e Clau Berther. Els han giu en famiglia in feagl Barclamiu ch'ei ius giun Tiaratudestga. Ei dat leu aunc oz descendenza. La Rosa ei maridada ad Obersaxen cun in Mirer.

Ella veva empriu da scolasta, treis ulteriuras feglias restan a Selva. L'otra mesadad anen udeva a Franz Loretz ch'jeu enconuschel aunc. Da sia parentella sai jeu nuot. Dadens quella casa fuvà in baghetg niev ch'udeva als frars Gion Martin e Vigeli Peder. - Sur casa da famiglia Sep Antoni Loretz fuvà in baghetg dalla pervenda, in nuegl cun ina zona. Dadora fuvà la casa da Michel Loretz-Deflorin. Dadens il baghetg dalla pervenda er'in'entira retscha da baghetgs quasi rentai in vid l'auter. Quels udevan allas famiglias giusut ils baghetgs: Schnoz, Loretz, Berther e Peder. –

Circa sut il baghetg dalla pervenda, in tec anen, er'ina casa dubla ch'udeva a Vigeli Peder-Riedi e nossa casa stada da Toni Loretz ch'il bab Giusep Flurin Venzin-Simonet ha giu cumprau. Nus giuvens da tala casa eran fermes e pleins d'ardiment d'alzar la casa. Las duas alzadas vedras per 20 - 30 centimeters ed ina nova alzada suren. Regress haveva la casa quasi nuot. Dadens casa forsa in meter. Dado casa fuvà la via. Ei ha dau neginas letgas auter che dad ir ad ault. Pia essan nus sedecidi de dumandar la lenna per tala midada. Sil davos da mars stueva la damonda esser fatga. Igl «Oberkeit» decideva cons meters dar. La lenna vegneva pinada e scursada il zercladur. Igl unviern vegneva ella menada sin plaz resgia a

Rueras e la primavera vegnevan ils quaders menai a Selva per alzar la casa. Menader e lennari per tala lavur ei staus Gion Antoni Monn-Beer da Surrein. Sco gidonters haveva el aunc engaschau sco ins scheva dus miezmeisters, il Tumaisch Peder da Cavorgia ed il Vigeli Monn da Sedrun, sco era ils possessurs dalla casa. In detg traffic enta Selva, quella primavera! Dadens il vitg era fatg si ina suoschna per cass da malaura. Ils quaders stuevan vegnir filai e splanai. Ei fuva aunc stau da far en preit nova in ton dalla stiva dils frars Gion Martin e Vigeli Peder. Tut vegneva fatg a maun. Cun darschuns e mescal. Sin d'atun stuev'ei esser fatg. A per culla cuschina, encunter la via er'in fuorn da far paun. Nus fagevan sezs il paun. Vonzeivi lu ei il pasterner vegnius viaden sez cun paun inaga per jamna. Igl onn suenter ei vegniu baghegiu sur il plaz dil fuorn aunc dus locals. Altezia sco la casa. Lennaris ein stai Placi Schmid e Sigisbert Huonder da Sedrun. Menader dalla lavur era cau-scrinari Gion Antoni Monn-Beer. Igl ei vegniu baghegiu massiv ed exact. Nus vevan bien plaz ed aunc niev. Havevan grond plascher. Sco enta parvis! Il poet di: «Casa nova has baghegiu ed era en manegias da star!» Denton ha ei dau in streh tras il quen. Suenter circa vegn onns e suenter gronda e stentusa lavur ed aults cuosts daventa la casa nova tschendra. Quei ils 11 sils 12 da zercladur 1949. Quei ei stau ina detga frida. Segirada e gronda beneficenza han puspei possibilitau a nus ina casa nova. Persuenter in resentiu Dieus paghi. Mo uss vinavon, sco ei era avon la catastrofa da 1949. Dadens casa nova renovada steva ina casa dubla che udeva als Condraus da Selva. Igl ei mia casa paterna nua ch'jeu sundel naschius ed hai fatg ils emprems pass. A mi vegnan endamen ils bials dis d'affonza e giuventetgna pleins da veta e legria. Las duas pegnas nua ch'igl aug Fidel habitava havevan las suandontas inizialas: ST. J.F.R. (Statthalter Josef Flurin Riedi) e D.A.M.G. (Dunna Anna Maria Gieriet) cugl orsal 1788.

La pegna en nossa stiva veva suandontas inizialas: G.F.V. (Giachen Fidel Venzin, miu tat) e D. M. M. C. (Dunna Maria Monica Condrau) cugl orsal 1873.

Gl'aug Fidel veva cumprau sulom per baghegiar casa. La lavina da Ruinatscha denton smanatschava quei sulom. Gl'aug ha lu baghegiu in faner e dasperas ina combra da durmir. Ina paupra sligiazunetta! La casa Condrau haveva quasi negin regress. Gnanc per lenna sut la grunda. La lozza sin via pudeva mai schigliar si. Cheu san ins dir: «Il pur en la lozza mantegn il signur en la crotscha.» La via giusut casa tunscheva entochen sut las grundas. Da mintga vart dalla casa fuva quei ch'ins numnava streglia. Ina streglia era buca carrabla. Mias soras e lur amitgas mavan a scursalar per las streglias. Nus schevan: oh, quei ein quellas dallas streglias!

La casa dubla dils Condraus

Uss zacontas notizias dallas famiglias che habitavan en la casa dubla Condrau, dapi igl onn 1788 casa nova: Da vart dadens habitavan stalter Giusep Flurin Riedi e sia dunna Onna Maria Gieriet. Lur feglia veva num Onna Catrina. La descendenza dad Onna Maria ei stada numerosa. Ell'ei stada maridada duas gadas. Igl emprem cun Gion Giusep Deplaz da Selva. Il buob da quella letg ei daventaus sur Gion Giusep Deplaz. La secunda gada marida Onna Catrina Deplaz-Riedi cun Gion Fidel Venzin; miu basat. Tratg si en famiglia quater buobs Venzin e Gion Giusep Deplaz. -

La mesadad anora dalla casa Condrau habitava Martin Caspar Condrau, miu basat cun dunna e feglia. Igl onn 1808 ei dunna Condrau e sia feglia vegnidas en la lavina. R.I.P. Miu basat M. Caspar Condrau marida per la secunda ga. Sia dunna ei Castgina Riedi da Tschamut. Da quella letg sorteschan duas feglias ed in feagl. Il feagl han ei piars entras ina disgrazia. El ei vegnius sturnius d'in crap cu el pertgirava tiers. Pigliau il tschurvi. Pauper buob! La schlatteina Condrau ei morta ora. En secunda generaziun vegn miu tat stalter Giachen Fidel Venzin. El marida ina feglia da Martin Caspar Condrau. Mia tatta, Maria Mengia Condrau ha giu dudisch affons. Dalla tiarza generaziun sorteschan miu bab Giusep Flurin Venzin maridaus igl onn 1892 e gl'aug Fidel Venzin maridaus igl onn 1893. Tala casa Condrau ei baghegiada igl onn 1788 e barschada giu igl onn 1949. Enteifer 161 onns dau plaz a treis generaziuns. Ils davos onns fuva la casa bandunada totalmein. Ella fuva ualti sbuntanada, maltractada ed isada. Miu bab e gl'aug Fidel han vuliu far nuot vid la casa. Cura che la caschun ei sedada han els cumprau casa. Quei hai jeu gia scret. Dadens la casa dils Condraus fuv'in baghetg cun dus nuegls da vaccas ed ina zona. In nuegl udeva a Vigeli Venzin, l'auter e la zona als Condraus. Il nuegl da vaccas fuva gronds e lartgs. Jeu lasch encrescher per el. Bia bunas vaccas ord quei nuegl e la fontauna dil vitg ual dasperas. -

Nus mein vinavon anen e vesein en la memoria ina casa pintga stada fatga si cun quaders sfraccai dalla lavina digl onn 1808. Ei vegneva detg la casa dil Steiner, scolast. Quei ch'jeu seregordel ei quella casa stada en possess da Vigeli Venzin-Riedi. Scolast Steiner po haver habitau en tala casa cura ch'el deva scola a Selva-Sutcrestas. -

Dadens tala casa pintga fuv in baghetg grond, dus nuegls da vaccas ed ina zona cheudeva als frars giuvens. A miu tat Giachen Fidel Venzin ed a Vigeli Venzin. Igl onn 1921 ei vegniu fatg si in clavau niev cun tetg da stuors. Sur il baghetg dils frars Venzin haveva il vegl Giusep Flurin Venzin siu baghetg. Dadens tal fuv quel dil Werth. La casa era sur il baghetg. Sur il baghetg da Giusep Flurin Venzin fuv ina casa dubla ch'udeva als frars Giusep Flurin e Vigeli Venzin. La mesadad anen udeva a Giusep Flurin. Cul temps baghegia el encunter ina stiva. Quei dat bien plaz. La mesa casa anora era dil Vigeli. Cul temps vegn aunc fatg si in'alzada. Ussa er'ei treis alzadas ed ina gronda truaisch dasperas. Nus mein giun via principala e tochen odem il vitg sper baselgia. Leu fuv in pulit plaz cadruvi. Suenter messa ni viaspras stevan ils umens avon baselgia e sediscurrevan. Da mintga maun fuvan bauns da betun. Ustrias dev'ei neginas. Enqual jester dumandava suenter lezzas.

La baselgia veglia haveva in'ustonza da vart sura. Il chor dalla baselgia steva in ton encunter mun e formava ina ustonza entochen tiel gebel. Ei vevan tema dalla lavina da Geps ni Russas. Igl onn 1806 ei vegniu ina lavina e sfraccou en ina casa ed in baghetg ella vischinonza dalla baselgia. Nua dat ei aunc baselgias cun ustonzas? La baselgia, pigl auter mantenida bein, era vegnida empau grischa. Igl ei vegniu fatg en bauns novs e giudem ein ils mirs vegni tablegiai. Igl onn 1917 ha ella survegniu in tetg da plattamorta. Lu han ins era mess en in'orgla nova cun fols ehe mavan cun motor.

Da menziunar ein aunc ils dus bials maletgs en honur dils patrums-baselgia: sogn Gion evangelist e sogn Paul. Sur il tabernachel representava ina gronda e biala pictura en ieli sogn Gion. El teneva enta maun il calisch benedend il vin. La siarp vegneva siadora. Tgei miracla! Il secund maletg representava sogn Paul, il patron encunter la lavina. Sin la spunda davon igl altar grond fuv entagliau il sequent maletg: Ina lavina vegn giadora encunter in vitg. Sogn Paul benedescha. . e la lavina sesparta e va da mintga maun dil vitg giu. Pusseivel che sur Pieder Fidel Weller ha entagliau quei maletg. El ei staus quendischns caplon a Selva ed entagliava magari. -

Dadens baselgia empau ensi fuv'ina casa dubla dils frars Giger e stalter Gion Antoni Peder. Quella casa haveva dus stebelis amiez. Ell'era empau bassa. Quei ei era la casa da Flurin Venzin, transportada or da Sutcrestas e puspei eregida sil sulom da sia casa veglia. Las casas da Sutcrestas, dimoras pigl unviern ein naven tuttas. -

Ussa mondel in tschancun anen e stundel avon in baghetg cun dus nuegls. Quel ha in tec historia. El udeva a Franz Peder-Deplaz. La punt-nuegl era fatga cun plattas da extraordinaria surfatscha. Per rabbitschar neutier talas plattas ha ei duvrau gronda forza. In convischin da Selva raquintava il sequent: Ils vischins da Selva erien giu per far la punt. Els sestellegiavan d'ir cun ina trav sur in Rein. In frar "Hellener" hagi priu e tratg la trav vi sur il Rein tut persuls. Egl urbari da Selva ch'ei barschus er'ei scret ch'in Gion Martin hagi maridau Helena Deplaz. - Aunc zatgei dalla baselgia: Hai dumandau inaga igl archivar episcopal da Cuera con anavos ch'ins sappi documentar la baselgia da Selva. L'emprema baselgia seigi vegnida baghegiada e consecrada ils 13 da zercladur 1630 entras uestg Giusep Mohr da Cuera. 1842, ils 11 d'october, ei vegniu lubiu da salvar si per adina il Sontgissim en baselgia da Selva.

Mo nus essan aunc adina amiez il vitg avon il baghetg dils frars Vigeli e Gion Martin Peder. Quei baghetg envida da contemplar in mument. Dallas plattas dalla punt-nuegl hai jeu gia scret. L'entrada dil baghetg fuva buca sisura. Mintga proprietari haveva sia porta da costas en. In carr pudeva buca da porta en. Probabel levan ins buca in hardumbel da carrs sut casa-pervenda ed era buca alzar memia fetg il clavau.

Dadens il baghetg dils "Helleners" fuva lur mesa-casa. Encunter la cuschina fuv'ina talina da lenna. Perquei era la cuschina stgira. Gion Antoni Venzin ha maridau ina feglia da G. Martin Peder e baghegiu in stebli encunter la stiva. Da vart anen habitava Vigeli Venzin-Riedi. Endadens fuva in baghetg che fageva stgir a stiva e cuschina. En retscha cun lez steva il nuegl da Flurin Venzin-Pally. In nuegl da vaccas ed ina zona da tiers manedels. En retscha dadens quei batghetg steva il clavau dil Werth. Sur siu baghetg steva sia casa ed ina zona da tiers manedels. Igl onn 1768 stevan a Selva 19 persunas cun schlatteina Werth. Oz ei quei num svanius en Tujetsch. Dadora la casa dils Werths era la casa dubla ch'udeva als frars Venzin. Miez anen a Flurin Venzin-Pally e miez anora a Vigeli Venzin-Simonett. Flurin Venzin, ni gia avon vevan baghegiu ina stiva encunter l'autra. La mesadad dalla casa dadora ei lu cul temps ida vi a Paulina Venzin che ei maridada cun Giachen Antoni Deflorin da Tschamut che ha giu ina gronda famiglia. Dado la casa fuva ina gronda truaisch per uorden. Cul temps ha Giachen Antoni alzau la casa per inaalzada e survegniu bien plaz. Jeu manegel che tala casa s'udevi inaga als Deplaz da Selva. Onna Catrina Riedi da Selva ei maridada l'emprema ga cun Gion Giusep Deplaz e giu in buob cul num G. Giusep. Bab Gion Giusep ei morts fetg baul. Lu sespusa mia basatta puspei. Quella ga cun miu basat Gion Fidel Venzin. Els han giu quater frars e treis soras. Il buob Deplaz ei vegniu tratgs si en famiglia da Gion Fidel Venzin ed Onna Catrina nata Riedi. Pia otg affons ussa. Nus havein gia viu: Il buob Deplaz ha studiau teologia a Salzburg e legiu messa nuviala. Selva haveva miseria da survegnir augsegner pervia dallas lavinas. Ils convischins han dumandau sur Deplaz sch'el vegni a Selva sco augsegner. El dat suatientscha e vegn en siu liug patern e pastorescha curonta onns. Tgei admirabla carezia per ses convischins!

Uss mon jeu vinavon tier la davosa casa ch'ei barschada igl onn 1949. Quella fuva il medem sulom ch'igl ei vegniu eregiu ina nova dadens baselgia. Stiafen Venzin e fargliuns habitavan en lezza casa. Quella ch'ei barschad'ei vegnida transportada da Sutcrestas sper la caplutta Maria digl agid a Selva ed era habitada da famiglia Sep Lurenz Venzin-Loretz. Ell'ei vegnida baghegiada igl onn 1916.

Messa nuviala a Selva

Igl onn 1917, ils 29 da fenadur ei en Tujetsch gronda fiasta. La messa nuviala da sur Benedetg Venzin vegn festivada. La damaun vegn la cumpignia da mats cun la musica ordavon enta Selva. Ei retscheivan il sur primiziant e cumpognan el en baselgia da sogn Vigeli ora Sedrun. La casa transportada da Sutcrestas a Selva - sco scret sisu - era ornada cun tschupi ed en vestgiu da fiasta. Sut baselgia era vegniu fatg si in grond artg ornaus cun flurs e tschupials. Quei en honor da Jesus, il sontgissim el tabernachel e da sur Benedetg Venzin naschius a Sutcrestas en la casa sper la caplutta Maria digl agid ils 13 da schaner 1892.

Miu bab ei staus padrìn da batten. Ussa ei mia lavur sco scarvon d'empau historia da Selva - dallas casas e dils carstgauns - ton sco finida.

Schlatteinas da Selva

Ei füss interessant dad haver hotizias historicas dil vitg vegl che ei barschus giu igl onn 1785. Tenor pader Baseli Berther deva ei a Selva suandontas schlatteinas igl onn 1768:

Riedi	20 persunas
Wert	19 persunas
de Curtins	12 persunas
Peder	8 persunas

Berther	6 persunas
Curschellas	6 persunas
Degonda	5 persunas
Condrau	3 persunas
de Flurin	2 persunas

Iu il caplon Laimpach cun mumma e niaza che fa en tut 96 persunas. Ins astga pia supponer che quellas famiglias hagian fatg atras il baschament digl onn 1785.

La lavina da 1808 ha smesau fetg il vitg: Ventgatschun persunas han piars la veta. Sis casas ein vegnidas destruidas.